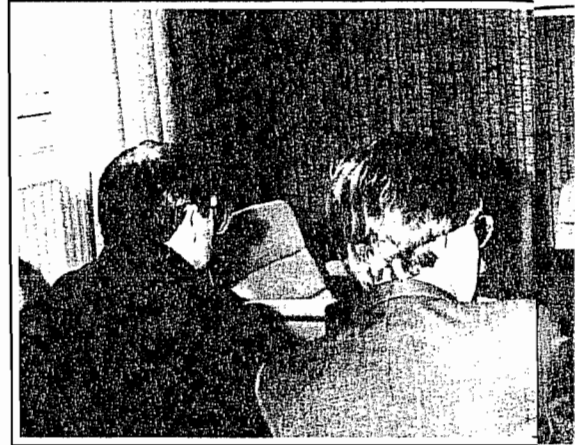

P.J. van Koppen (1986) De rechter deed uitspraak op grond van.... *Psychologie*, 5 (4), 34-37.

De rechter deed uitspraak

De belangrijkste taak van de Nederlandse rechter is het nemen van beslissingen in strafzaken en privaatrechtelijke zaken. In strafzaken wordt een verdachte vanwege een strafbaar feit vervolgd door het Openbaar Ministerie (de officier van justitie). In privaatrechtelijke zaken vechten twee partijen – burgers, maar ook wel ondernemingen of overheidslichamen – een onderling conflict uit voor de rechter. Wat beweegt een rechter bij het doen van een uitspraak? In hoeverre speelt zijn persoonlijkheid mee?

Vanuit psychologisch oogpunt is de beslissing van de rechter in een privaatrechtelijk geschil een andere dan in een strafzaak. De officier van justitie brengt een zaak pas voor de rechter als hij ervan overtuigd is dat de verdachte zich schuldig heeft gemaakt aan een strafbaar feit. Meestal heeft de officier van justitie voldoende bewijs in handen, zeker als de verdachte heeft bekend. Het beslissingsprobleem voor de rechter is dan niet of de verdachte het gedaan heeft, maar wat er met de verdachte moet gebeuren: krijgt hij een gevangenisstraf en vervolgens hoe hoog moet die straf zijn?

Ook in het privaatrecht worden wel zaken aan de rechter voorgelegd waarvan bij voorbaat vaststaat welke partij gelijk zal krijgen. Als u bijvoorbeeld uit geldgebrek of onzorgvuldigheid een rekening niet betaalt, krijgt uw schuldeiser gelijk. Of uw schuldeiser na een voor hem gunstige beslissing er in slaagt zijn geld te innen is natuurlijk een tweede.

Veel privaatrechtelijke geschillen liggen echter niet zo duidelijk. Typerend is dat de twee partijen – de eiser en de gedaagde – pas met hun geschil bij de rechter komen, nadat zij zonder succes met elkaar hebben onderhandeld over de vordering van de eiser. Die onder-

handelingen kunnen direct spaak lopen, maar kunnen zich ook over een lange periode uitstreken. Een partij zal de beslissing pas dan aan de rechter overlaten, wanneer zij gesteund door haar advocaat meent een redelijke kans te hebben het proces te winnen.

Men moet daarbij bedenken dat procederen in Nederland over het algemeen een kostbare zaak is: zelfs als een partij wint, moet zij gedeeltelijk de eigen advocaat betalen en bij verlies ook een deel van de kosten van de wederpartij. Dit laatste geldt ook voor partijen die *pro deo* (met een gratis advocaat) procederen. Dit alles betekent dat de meeste partijen zich wel twee keer bedenken, voordat zij het op een proces laten aankomen. Als dus beide partijen naar de rechter gaan, zullen zij meestal ook beide goede juridische argumenten voor hun standpunt hebben. Voor de rechter betekent dat dat hij of zij een keuze moet maken tussen verschillende beslissingen, die elk in juridisch opzicht juist kunnen zijn.

Men moet zich de rechter dan ook niet voorstellen als een superdeskundige, die meer van het recht weet dan andere ervaren juristen, zoals een HTS-er bepaalde reparaties kan uitvoeren waarvoor een LTS-er niet genoeg kennis heeft. De rechter is daarentegen veel meer iemand die met toepassing

van het recht – en tot op zekere hoogte zijn eigen geweten – geroepen is de knoop door te hakken in zaken, waarin voor het standpunt van beide partijen wat te zeggen valt.

Die toepassing van het recht is bovendien niet een kwestie van een kant en klare oplossing, omdat een rechter hetgeen tussen de partijen is voorgevallen eerst moet interpreteren. Daardoor kunnen verschillende rechters in eenzelfde zaak tot verschillende uitspraken komen. Wanneer bijvoorbeeld iemand tegen zijn werkgever uitroept: „Ik wil je nooit meer zien!”, moet dit dan worden opgevat als een ontslagname of als een emotionele oprisping zonder verdere juridische betekenis? Dat twee partijen een geschil aan de rechter voorleggen, betekent meestal dat de feiten en de rechtsregels verschillende interpretaties toelaten. In de praktijk komt het dan ook regelmatig voor dat een andere rechter aan wie de zaak in hoger beroep wordt voorgelegd een andere beslissing neemt dan de rechter in eerste aanleg.

Een jurist zal tegenwerpen dat een zaak in hoger beroep soms niet helemaal dezelfde is. Dat is bijvoorbeeld het geval, wanneer in hoger beroep nieuwe argumenten naar voren worden gebracht. In de juridische praktijk is onderzoek naar de vraag waarom ver-

Op grond van ...

Foto: ANP

schillende rechters in dezelfde zaak verschillende beslissingen nemen dus erg lastig; is het omdat een andere rechter de beslissing nam of omdat de zaak in hoger beroep net iets anders lag, zodat de balans naar de andere kant doorsloeg?

In een experiment waarin verschillende rechters dezelfde zaken worden voorgelegd, kan wel onderzocht worden waarom zij onderling tot verschillende beslissingen kunnen komen. In een dergelijk experiment werden aan 114 rechters negen privaatrechtelijke geschillen voorgelegd met het verzoek op alle negen zaken individueel een beslissing te geven. Eén van de negen zaken – I Doremi – staat in een kader op de volgende bladzijde beschreven.

Argumentatie achteraf

In elk van de negen gevallen gaf ongeveer 80 procent van de rechters de ene partij gelijk en ongeveer 20 procent de andere partij. De beslissingen in de zaak I Doremi lagen als volgt: 83 procent van de rechters besliste in het voordeel van I Doremi en 17 procent in het voordeel van het conservatorium. Zoals verwacht kan worden, beargumenteerden de rechters die I Doremi gelijk gaven hun beslissing met argumenten die gebaseerd waren op de

verwachtingen die door het conservatorium waren gewekt; het conservatorium liet immers, evenals het voorafgaande jaar, dezelfde student de voorbereidende besprekingen voeren. De rechters die het conservatorium gelijk gaven, beriepen zich op het argument dat alleen de directeur het conservatorium rechtens kan binden zoals ook het voorafgaande jaar het geval was, toen uiteindelijk de directeur de overeenkomst tekende.

Er bestaat in deze zaak, evenals in de acht andere zaken, een sterke samenhang tussen de beslissingen van de rechter en de argumenten die zij voor de beslissing gaven. Dat betekent echter niet dat rechters een bepaalde beslissing nemen omdat de bijbehorende argumenten hen het meest aanspreken. Er zijn redenen om aan te nemen dat rechters vaak eerst een (werk)beslissing nemen en dat zij vervolgens kijken of zij hiervoor een argumentatie kunnen ontleen aan de wetgeving en het dossier. Een zaak is vaak zo ingewikkeld, dat de gegevens in het dossier alleen geordend kunnen worden en de relevante rechtsregels alleen gevonden kunnen worden, als dit gebeurt aan de hand van een voorlopige beslissing. In die gevallen wordt de argumentatie dus eerder opgeroepen en beïnvloed door de beslissing dan andersom. Achteraf

kan de rechter zelf meestal niet meer achterhalen in welke zaken hij op welk moment in het beslissingsproces de beslissing nam en kan men dus als onderzoeker geen algemeen geldende uitspraak doen over de causale relatie tussen beslissing en argumentatie. Het is echter duidelijk dat als er sprake is van een voorlopige beslissing, daarin de interpretatie van wat er tussen de partijen is voorgevallen en van de betreffende rechtsregels een rol speelt. Dat is het subjectieve element dat maakt dat verschillende rechters tot verschillende uitspraken komen.

De verschillen van mening tussen de rechters over de te nemen beslissing is niet typisch des jurists. Wij hebben de negen zaken ook voorgelegd aan 156 niet-juristen die in meerderheid (ook telkens ongeveer 80 procent) op deze zaken beslissingen namen ten gunste van dezelfde partij die door de meerderheid van de rechters in het gelijk gesteld werd. De conclusie kan dus worden getrokken dat rechters in privaatrechtelijke zaken niet alleen vanwege het feit dat zij juristen zijn van mening verschillen; niet-juristen verschillen immers evenzeer van mening over de te nemen beslissing.

Weinig voorspelbaar

Een volgende stap in het zoekproces naar de oorzaken van verschillen in beslissingen was gericht op de vraag of deze verschillen misschien samenhangen met persoonskenmerken van de rechters. Om die reden vroegen wij de 114 rechters die aan het onderzoek meewerkten ook een aantal persoonlijkheidsvragenlijsten in te vullen. De vragenlijsten werden gekozen op grond van persoonskenmerken die in eerder, met name Amerikaans, onderzoek op dit gebied werden gebruikt. In het onderzoek werd enige, hoewel zwakke, samenhang gevonden tussen sommige persoonskenmerken van de rechters en hun beslissingen. Een dergelijk verband was bijvoorbeeld dat rechters die veel behoefte hebben aan zekerheid, wat vaker de partij in het gelijk stellen die zich op de letter van de wet beroept. Natuurlijk kunnen op deze manier alleen systematische invloeden van de persoonskenmerken van de rechters op hun beslissingen worden onderzocht. Allerlei incidentele oorzaken blijven buiten beschouwing, zoals de toevallige omstandigheid dat de rechter de vorige nacht slecht geslapen heeft, of zich in de situatie van een bepaalde procespartij zeer goed kan inleven. Maar de samenhang van alle onderzochte per-

soonskenmerken en de beslissingen is zo zwak, dat geconcludeerd moet worden dat verschillen in persoonskenmerken van de rechters in ieder geval geen afdoende verklaring vormen voor de verschillen in beslissingen.

In het onderzoek werd nog iets gevonden dat niet erg voor de hand lag: er zat weinig consistentie in de beslissingen van de rechters. Men had kunnen verwachten dat rechters die in het ene geschil bijvoorbeeld de economisch zwakke partij gelijk gaven, dat ook vaker in andere geschillen zouden doen. Dit bleek niet het geval te zijn. Hetzelfde gold bijvoorbeeld voor beslissingen in het voordeel van de partij die zich het sterkst op de letter van de wet kon beroepen. Kortom, op basis van eerder genomen beslissingen van een rechter was nauwelijks te voorspellen hoe die rechter in andere geschillen zou beslissen. Dit betekent dat verschillende beslissingen *niet* ontstaan doordat rechters een voorkeur hebben voor een bepaald soort partijen. Tot zover zou men kunnen concluderen dat rechters maar wat doen, als het ware willekeurige beslissingen nemen. Immers, vaak kunnen tegengestelde beslissingen met juridische argumenten worden verdedigd. Daarnaast gaat er nauwelijks een merkbare invloed uit van persoonskenmerken van de rechter op de beslissingen, worden verschillen in beslissingen niet veroorzaakt door een voorkeur van de rechters voor verschillende argumenten en kan op basis van eerdere beslissingen van een rechter nauwelijks worden voorspeld hoe die rechter in een volgende zaak zal beslissen. De conclusie dat rechters dus maar wat doen wordt echter tegengesproken door een ander experiment dat wij uitvoerden.

Verantwoordelijkheid

In het laatste deel van de experimenten werden twee zaken aan de proefpersonen voorgelegd. Een samenvatting van één van die zaken, Kooy tegen Avifauna, staat in een kader beschreven. Voordat ik de resultaten van dit experiment beschrijf, is het nodig nogmaals in te gaan op hetgeen de rechter te doen staat als hij over een privaatrechtelijk geschil moet beslissen. Uitgangspunt is dat de eiser nadeel heeft geleden of dreigt te lijden. Nu kan in principe met elke (rechts)handeling nadeel worden toegebracht aan een ander. Daarom zal de eisende partij met haar vordering alleen succes hebben, als zij de rechter kan overtuigen dat de gedaagde jegens eiser anders had moeten handelen en

I Doremi

Evenals in 1979 organiseert het conservatorium te X. in de week voor Kerst 1980 een klein, publiek toegankelijk festival met moderne muziek. Net als het vorige jaar is de organisatie van het festival toevertrouwd aan de vierdejaars student Warendorf. In september 1980 belt hij met de leider van het experimentele muziekensemble 'I Doremi' uit Dordrecht, dat op het festival in 1979 veel succes oogstte. De datum van het concert, 18 december, en de honoraria, in totaal tweeduizend gulden, worden afgesproken. Omdat er in december in het ensemble twee buitenlandse musici zullen meespelen, is dit bedrag anderhalf maal zo groot als het vorige jaar. Nog in het onzekere blijft of enige leden van I Doremi de volgende dag, 19 december, voor de conservatoriumstudenten een workshop zullen geven.

Medio oktober belt de leider van I Doremi naar het conservatorium om uitsluitel te krijgen over het doorgaan van de workshop. De directeur die het zeer druk heeft, verzoekt hem deze kwestie met Warendorf te regelen. Van deze laatste verneemt de muzikale leider dat over de workshop nog geen beslissing is genomen. Terloops komt het aanstaande concert van 18 december ook ter sprake en Warendorf deelt mede dat vanwege de krappe begroting de musici zelf hun reis- en verblijfkosten zullen moeten dragen. Enigszins morrend gaan de musici hiermee akkoord.

Op 28 november belt de directeur van het conservatorium naar de leider van I Doremi om te vertellen dat het concert van 18 december niet doorgaat; er is alleen geld voor een workshop op 19 december. Het heftige protest van I Doremi beantwoordt de directeur met de opmerking, dat Warendorf alleen de bevoegdheid had oriënterende besprekingen te voeren en dat slechts de directeur het conservatorium kan binden. Hij herinnert aan de gang van zaken in 1979, toen na de besprekingen tussen Warendorf en I Doremi uiteindelijk door de directeur het contract is opgesteld en ondertekend. De musici zijn echter van mening, dat de ondertekening van het contract van vorig jaar – nota bene twee weken voor het concert – een louter formele bekrachtiging van eerder gemaakte afspraken was. Mede hierdoor verkeerden zij in de veronderstelling dat Warendorf de bevoegdheid had het conservatorium te binden. Per slot van rekening heeft de directeur toegelaten dat leerlingen het festival organiseren. Daarom eist I Doremi in kort geding nakoming van de overeenkomst.

dus verantwoordelijk is voor de schade die is ontstaan of dreigt te ontstaan, en die als de gedaagde anders had gehandeld, ook niet zou zijn ontstaan. De gedaagde zal echter het verweer voeren dat hij meent goede argumenten te hebben om de eiser zelf verantwoordelijk te stellen voor de schade. De rechter moet dan ook om een beslissing te kunnen nemen de relatieve verantwoordelijkheid van *beide* partijen voor de schade afwegen.

In een privaatrechtelijk geschil staat dus de vraag centraal welke partij meer verantwoordelijk is voor de schade. Een analyse van zowel juridische literatuur op dit gebied als de resultaten van sociaal-psychologisch onderzoek naar oordelen in het algemeen leidt tot de conclusie dat het oordeel over de verantwoordelijkheid van personen voor de gevolgen van hun gedrag vooral

wordt gebaseerd op de mate waarin die persoon de gevolgen kon voorzien (*voorzienbaarheid*), de mate waarin die persoon zich anders had kunnen gedragen (*beheersbaarheid*) en de bedoelingen die de persoon had met zijn gedrag (*motivatie*). Een rechter zal een partij eerder gelijk geven als die partij, in verhouding tot de tegenpartij, respectievelijk (1) het ontstaan van de schade *minder* kon voorzien, (2) haar gedrag en de gevolgen daarvan *minder* kon beheersen en (3) *betere* bedoelingen had met haar gedrag. Dit alles uiteraard naar het oordeel van de rechter. Deze drie elementen van de wederzijdse verantwoordelijkheid van de partijen werden gebruikt om van de in het experiment gebruikte zaken verschillende versies te maken. In de ene versie werd bijvoorbeeld over de voorzienbaarheid voor Kooy verteld dat de

Avifauna

Op een zonnige, warme dag in september brengt de heer Kooy in gezelschap van zijn twee zoontjes een bezoek aan het vogelpark Avifauna. Vanwege de warmte parkeert Kooy zijn auto onder de enige boom op het parkeerterrein, een bessenboom. Bij terugkeer blijkt dat door de zurige uitwerpselen van spreeuwen in de bessenboom aan de lak van de auto schade is aangericht van in totaal 1000 gulden. Kooy had de vogels in de boom in het geheel niet opgemerkt.

Op grond van onrechtmatige daad vordert Kooy van Avifauna een schadevergoeding, aangezien Avifauna onzorgvuldig zou hebben gehandeld door een waarschuwing voor de schadelijke effecten van vogelpoep achterwege te laten. Elk jaar omstreeks september zit de bessenboom namelijk een week lang vol spreeuwen.

Avifauna wenst hiervoor niet de aansprakelijkheid op zich te nemen en stelt dat (1) Kooy onvoorzichtig is geweest door zijn auto onder een boom te parkeren, (2) de schade tot het normale risico van het parkeren onder een boom behoort en (3) de spreeuwen geen eigendom zijn van Avifauna. Bovendien staat bij de ingang een bord 'Parkeren op eigen risico'.

Kooy stelt echter dat een argeloze bezoeker, in tegenstelling tot het personeel van het vogelpark, zich niet bewust is van de nadelige gevolgen van vogelpoep, laat staan van de bijzonder schadelijke uitwerpselen van juist deze vogels.

uitwerpselen onder de boom duidelijk zichtbaar waren, terwijl dit in de andere helft van de versies niet werd verteld. Let wel, de versies verschillen niet van elkaar doordat andere informatie werd gegeven, maar doordat bepaalde informatie wél of niet gegeven werd. Ook voor de factor beheersbaarheid en de motivatie werd in verschillende versies bepaalde informatie wel of niet gegeven. Vervolgens werden de verschillende versies van de zaken voorgelegd aan rechtenstudenten, waarbij natuurlijk elke student van elke zaak slechts één versie kreeg. Wij vroegen studenten op te treden als proefpersonen in dit experiment, omdat zij in eerder onderzoek in hun beslissingen nauwelijks van de beslissingen van rechters afweken en het aanzienlijk minder moeite kost studenten bereid te vinden aan onderzoek mee te werken.

Uit het experiment bleek dat de beslissingen wel degelijk werden beïnvloed door de soms subtiele verschillen tussen de versies. Als in bepaalde versies informatie werd gegeven waaruit bijvoorbeeld bleek dat Avifauna vrij eenvoudig het betreffende deel van het parkeerterrein had kunnen afsluiten (de beheersbaarheid), dan kreeg Kooy relatief vaker gelijk. Beslissers verschillen dus in hun beslissingen als aan hen identieke zaken worden voorgelegd, maar als er wat meer informatie wordt gegeven, dan heeft die in een voorspelbare richting invloed op hun beslissingen.

Persoonlijke kleuring

Deze bevindingen brengen ons toch weer terug bij de persoon van de rechter. Er werd in het onderzoek van de veronderstelling uitgegaan, dat als men aan verschillende personen identieke beschrijvingen van een geschil voorlegt, zij ook identieke gebeurtenissen *waarnemen*. Het is duidelijk dat de rechters de subtiele verschillen tussen de versies goed waarnemen, want naar aanleiding daarvan verschoven de beslissingen in de verwachte richting. Men kan zich dan ook afvragen of niet elke rechter bij het lezen van het dossier van een zaak juist op zijn eigen manier en met zijn eigen achtergrond het verhaal leest en kleurt. Als verschillen in beslissingen niet veroorzaakt

worden door verschillen in persoonskenmerken van rechters, rechters geen aantoonbare voorkeur hebben voor een bepaald soort partijen en wanneer de wet of jurisprudentie weinig houvast biedt bij de beslissing, zouden verschillen in beslissingen op dezelfde zaken misschien het best verklaard kunnen worden door de verschillen in waarneming door rechters van de aan hen voorgelegde zaken, door verschillende interpretaties van de aanwezige informatie.

Tot slot een kanttekening bij het onderzoek. In veel, vooral Amerikaans, onderzoek wordt wél een verband gevonden tussen persoonskenmerken van de rechters en beslissingen die zij nemen, hoewel ook daar het gevonden verband vaak niet sterk is. Het Amerikaans onderzoek heeft tot nog toe echter altijd betrekking gehad op strafzaken en meestal op een speciaal soort strafzaken. In ons onderzoek is daarentegen geprobeerd aan de rechters door-snee privaatrechtelijke geschillen voor te leggen, zoals die in de dagelijkse praktijk voorkomen. Als men de resultaten van het Amerikaans onderzoek hiernaast legt, is het niet uitgesloten dat bij geschillen van bijzondere aard of geschillen waarbij de rechter sterk emotioneel betrokken is, persoonskenmerken van de rechter een meer prominente rol spelen.

DR. P.J. VAN KOPPEN

is als psycholoog werkzaam aan de vakgroep Privaatrecht van de Juridische Faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij voerde het onderzoek uit met mr. J. ten Kate, die verbonden is aan dezelfde vakgroep. Een uitgebreid verslag staat in J. ten Kate & P.J. van Koppen: *Determinanten van privaatrechtelijke beslissingen*. Arnhem; Gouda Quint, 1984.

Samenvatting

In privaatrechtelijke geschillen is meestal voor het standpunt van beide partijen niets te zeggen. Dit laat ruimte voor verschillende rechters om hetgeen tussen de partijen is voorgevallen verschillend te interpreteren. In Amerikaans onderzoek wordt regelmatig een zeker verband gevonden met persoonskenmerken van de rechters. In Nederlands onderzoek waaraan 114 rechters deelnamen met uitspraken in negen privaatrechtelijke zaken, was een dergelijk verband afwezig. Het kwam naar voren dat rechters veelal eerst op grond van de interpretatie tot een beslissing komen en pas daarna daarvoor juridische argumentatie gaan zoeken. Er bleek weinig van een consistente neiging om bepaalde partijen in het gelijk te stellen. Toch doen rechters niet zomaar wat. Zij laten zich voorspelbaar beïnvloeden door drie aspecten van informatie die zij krijgen en met behulp waarvan zij de relatieve verantwoordelijkheid van beide partijen moeten afwegen: voorzienbaarheid, beheersbaarheid en motivatie.